

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Наталія Пустова,

аспірантка кафедри кримінального права
і кримінології

факультету № 1

Інституту з підготовки фахівців для підрозділів

Національної поліції

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-9406-5790

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-6

УДК 343.21

Поняття та сутність декриміналізації

Правові поняття, залежно від їх реального місця і ролі у правовій науці та практиці, поділяють на дві великі і порівняно самостійні групи: «доктринальні» і «легальні». Доктринальні (теоретико-правові) – це правові поняття, які, будучи результатом пізнавальної діяльності, належать безпосередньо до сфери науки і за допомогою яких виражаються ті чи інші «наукові теорії», «вчення», «концепції» юридичної науки. Легальні (нормативно-правові) – це поняття (категорії), що здобули офіційне нормативне закріплення й фіксування у відповідних нормативно-правових актах: законах і підзаконних актах [1, с. 10–11]. Поняття «декриміналізація» активно використовується в науці кримінального права, однак воно не має легального (нормативного) визначення, тому ця дефініція є доктринальним (теоретичним) поняттям.

У кримінальному праві впродовж тривалого часу актуальним залишається питання визначення поняття «декриміналізація». Дефініція «декриміналізація» є однією з основних тем

досліджень у вітчизняній і зарубіжній юридичній доктрині. Поняття «декриміналізація» висвітлювалося у роботах таких вчених, як: Г. Аванесов, Б. Грек, О. Густова, Г. Злобін, С. Келіна, О. Коробєєв, О. Кос, В. Кудрявцев, О. Кузнецов, Л. Левицька, Н. Лопашенко, В. Матвійчук, А. Митрофанов, Ю. Митюкова, О. Наумов, Л. Павлик, Ю. Пономаренко, Л. Прокументов, Л. Тимофєєва, П. Фріс, О. Шеслер. До того ж питання декриміналізації діянь неодноразово ставало предметом дискусій у наукових осередках. Однак наразі не існує єдиного підходу до визначення цієї категорії.

Мета статті – визначити поняття і сутність декриміналізації на підставі напрацювань кримінально-правової науки, сформулювати інтегративне визначення поняття «декриміналізація».

У словнику юридичних термінів іншомовного походження «декриміналізація» (від лат. de... – префікс, що означає скасування, припинення, і ... criminalis – злочинний) – це визнання законодавцем раніше злочинного

діяння незлочинним. Цей процес тісно пов'язаний з кримінально-правовою політикою держави, яка має враховувати інтереси різних соціальних груп і забезпечувати найважливіші з них [2, с. 11]. Отже, декриміналізація – це явище, яке паралельне криміналізації та є не менш важливим для визначення змісту кримінально-правової політики. Оскільки законодавче визначення цього явища відсутнє, то для його розуміння необхідно звернутися до юридичної літератури.

Як зауважує В. Матвійчук, у наявній юридичній літературі можна зустріти різні визначення, що стосуються понять «криміналізація», «декриміналізація», їх змісту та ознак. Але ні в енциклопедіях, ні в різноманітних словниках і довідниках не міститься жодної статті про ці поняття [3, с. 328].

Саме різноманітність позицій багатьох авторів щодо цієї проблематики стала приводом для проведення аналізу підходів до розуміння сутності зазначеного явища.

Зокрема, В. Кудрявцев пропонує таке визначення: декриміналізація – обґрунтоване виключення з кримінального закону тих діянь, які не становлять суспільної небезпеки зараз. На його думку, такі діяння можуть бути переведені в адміністративні проступки, цивільні делікти чи взагалі не розглядатися як правопорушення [4, с. 103]. Проте, вважаємо, що подібне визначення не досить відображає специфічний зміст декриміналізації під час розгляду її в динаміці (тобто у вигляді процесу), а також у статистиці (як результат такого процесу).

О. Кузнецов також зазначає, що поняттю декриміналізації в кримінально-правовій теорії вчені дають різні визначення [5, с. 17]. Так, О. Коробєєв під декриміналізацією розуміє процес встановлення підстав втрати діяннями суспільної небезпеки, визнання

недоцільності кримінально-правової боротьби з ними і скасування їх кримінально-правової караності [6, с. 100]. Однак у цьому разі, вважаємо, відбувається підміна теоретичних понять – у цій дефініції описується, ймовірно, результат депеналізації, а не декриміналізації.

Н. Лопашенко пропонує трактувати декриміналізацію як метод кримінально-правової політики, який передбачає скасування кримінальної відповідальності за скоєні раніше злочинні й карані діяння [7, с. 55].

О. Наумов розглядає декриміналізацію як вилучення діяння з переліку кримінально-караних, тобто скасування кримінальної відповідальності за його вчинення [8, с. 161]. При цьому дослідник зазначає, що процес декриміналізації прямо пов'язаний із кримінальною протиправністю.

Найбільш повне визначення декриміналізації наводить Ю. Пономаренко. На думку вченого, декриміналізація – це скасування злочинності діяння, котре полягає в такій зміні кримінального закону, внаслідок якої дія або бездіяльність, що раніше визнавалася злочином, переводиться до категорії незлочинних, тобто визнається правомірною або правопорушенням іншого виду (адміністративним, цивільним тощо) [9, с. 119].

Отже, внаслідок декриміналізації з кримінального закону вилучається кримінально-правова норма, в якій було закріплено певне суспільно небезпечне діяння як злочин.

П. Фріс вважає, що декриміналізація – це процес визнання на державному рівні втрати криміналізованим діянням суспільної небезпечності, відсутність необхідності подальшої боротьби з ним за допомогою Кримінального кодексу України та виключення норм, що передбачають відповідальність за його вчинення, з чинного закону про кримінальну відповідальність [10, с. 27].

А. Митрофанов розглядає декриміналізацію як виключення діянь з категорії злочинних, скасування кримінальної відповідальності за них [11, с. 79].

Проте навряд чи ототожнення декриміналізації з поняттям «депеналізація» буде коректним.

На думку О. Кос, декриміналізація – виключення тих або інших діянь із категорії злочинів [12, с. 99].

Як вказує Л. Павлик, декриміналізація – це встановлення у кримінальному законі підстав для визнання певного посягання незлочинним за допомогою скасування певної кримінально-правової заборони або ж звуження кола випадків, що підпадають під ознаки певного злочину [13, с. 320].

На думку Ю. Митюкової, декриміналізація – це законодавчий метод виключення діяння з числа злочинних і караних, що включає також і виключення із закону окремих закріплених кваліфікуючих ознак діяння, яке визнається злочинним [14, с. 13–14].

О. Шеслер вважає, що декриміналізація – це прояв тих видів діянь, які кримінальним законом визнаються злочинними і кримінально караними, однак які з різних причин втратили свою суспільну небезпеку або ж боротьба з якими засобами кримінального закону є неможливою чи недоцільною [15, с. 136].

Г. Аванесов зазначає, що декриміналізація як процес являє собою діяльність з визначення і виявлення у межах кримінального закону діянь, які визнаються злочинними і караними, але боротьба з якими неможлива, неефективна чи недоцільна через низьку суспільну небезпеку і можливість або відсутність належних правових інструментів та інститутів [16, с. 97].

Г. Злобін та С. Келіна вважають, що «виключення діяння з числа кримінально караних, скасування його караності є декриміналізацією. По суті, декриміналізацію можна розглядати

як криміналізацію зі «зворотним знаком», оскільки підставою для декриміналізації значною мірою є відсутність (відпадання) підстав для криміналізації того ж діяння» [17, с. 104].

На думку Л. Левицької, декриміналізація як напрям кримінально-правової політики є за своїм змістом протилежною криміналізації і полягає в процесі виявлення передбачених кримінальним законом не суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнанні недопустимості, неможливості й недоцільності їх кримінально-правової заборони шляхом їх фіксації у законі як злочинних і кримінально караних [18, с. 37].

Л. Прозументов під декриміналізацією розуміє визнання того, що діяння більше не є суспільно небезпечним і кримінально караним (виключення діяння з кримінального закону) [19, с. 211].

Б. Грек робить висновок, що декриміналізація – це певний процес, який полягає у з'ясуванні цілей, умов, підстав та можливості скасування кримінальної відповідальності за те або інше діяння. При цьому як результат такого процесу науковець наводить приклади, що декриміналізація діянь може здійснюватися за двома формами: виключення кримінальної караності діяння супроводжується або визнанням такої поведінки правомірною, соціально корисною чи соціально нейтральною, або переведенням її в розряд адміністративного, дисциплінарного чи цивільно-правового делікту [20, с. 94]. На нашу думку, це визначення найбільш вдале, бо науковець вказує на обґрунтовану діяльність, в результаті якої діяння перестає бути злочинним.

Окремо слід звернути увагу на думку таких науковців, як О. Густова та Л. Тимофеева. На наш погляд, О. Густова цілком невиправдано ототожнює поняття «декриміналізація» та «гуманізація», а також стверджує, що

«протилежним процесу криміналізації є процес декриміналізації. Ця форма реалізації кримінальної політики в зв'язку з обраною спрямованістю на гуманізацію та лібералізацію чинного законодавства є такою, що часто використовується на практиці» [21, с. 225].

Напротивагу цій ідеї, Л. Тимофєєва аргументує, що як декриміналізація не ототожнюється з реалізацією принципу гуманізму, так і криміналізація не ототожнюється з репресивністю. Обидва згадані методи кримінально-правового регулювання можуть сприяти реалізації політики гуманізації. І принципи, і методи кримінально-правового регулювання існують в єдиній системі згаданих засад кримінального права разом із метою, завданнями, функціями [22, с. 177].

Підсумовуючи вищеведене, вважаємо, що декриміналізація, дійсно, є одним із найдієвіших методів кримінально-правової політики поряд із криміналізацією та пеналізацією (депеналізацією), що і визначають межі злочинного та межі кримінально-правової репресії.

На жаль, не можемо погодитися з думкою Є. Веселова про те, що декриміналізація повинна охоплювати «випадки звільнення особи, яка скоїла формально злочинне діяння, від кримінальної відповідальності, зокрема шляхом визнання діяння незлочинним» [23, с. 13], тобто застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, а також обставин, що виключають злочинність діяння, правила про малозначність діяння.

По-перше, звільнити від кримінальної відповідальності можна тільки особу, яка скоїла злочин, тому межі злочинного і незлочинного не змінюються, а лише виключається питання про кримінальну відповідальність такої особи.

По-друге, звільнити від відповідальності можна лише конкретну

особу за конкретне діяння, тобто питання кримінальної відповідальності вирішується на рівні індивідуального правового акта, при цьому встановлюються відповідні об'єктивні та суб'єктивні ознаки, водночас декриміналізація носить нормативний, а не індивідуальний характер.

Якщо вести мову про малозначні діяння, то варто зазначити, що вони містять ознаки будь-якого діяння, що передбачене Кримінальним кодексом України. Сама по собі заборона на нормативному рівні не усувається, і лише правозастосувач, встановлюючи щодо конкретного діяння його суспільну небезпеку, визначає, є малозначним діяння чи ні. Відповідно, зміна критеріїв малозначності законодавцем не здатна змістити межі між злочинним і незлочинним.

Проведений аналіз юридичної літератури показує, що наукові позиції провідних вчених щодо визначення поняття «декриміналізація», з одного боку, мають суттєві відмінності і в деяких аспектах не збігаються. Відмінності стосуються не лише характеру суттєвих ознак, що включають автори в зміст декриміналізації, а й того, чим зрештою є «декриміналізація»: «визнанням злочинного діяння незлочинним», «виключенням із кримінального закону не суспільно небезпечних діянь», «визнанням недоцільності кримінально-правової боротьби з ними», «скасуванням злочинності діяння», «виключенням норм, що передбачають відповідальність за вчинене діяння, із чинного закону про кримінальну відповідальність», «встановленням підстав для визнання певного посягання незлочинним», «законодавчим методом виключення діяння з числа злочинних», «проявом тих діянь, які втрапили свою суспільну небезпеку», «діяльністю з виявлення в межах кримінального закону тих діянь, в яких низька суспільна небезпека»,

«напрямом кримінально-правової політики», «процесом, який полягає у з'ясуванні підстав скасування кримінальної відповідальності та результатом якого є виключення кримінальної караності діяння».

Нам найбільш імпонує позиція вважати декриміналізацію процесом визнання злочинного діяння незлочинним, що завершується виключенням норми, яка передбачає відповідальність за вчинене діяння, з чинного закону про кримінальну відповідальність.

З іншого боку, можна зробити висновок, що у поглядах науковців є і спільні ознаки:

1) діяння переводиться з категорії злочинних у категорію незлочинних (Г. Аванесов, Г. Злобін, С. Келіна, О. Коробєєв, В. Кудрявцев, О. Кос, Л. Левицька, Н. Лопашенко, А. Митрофанов, Ю. Митюкова, О. Наумов, Л. Павлик, Ю. Пономаренко, Л. Прокументов, П. Фріс, О. Шеслер);

2) скасування кримінальної відповідальності за вчинення діяння (Г. Аванесов, Б. Грек, Г. Злобін, С. Келіна, О. Коробєєв, В. Кудрявцев, Л. Левицька, Н. Лопашенко, А. Митрофанов, Ю. Митюкова, О. Наумов, Л. Павлик, Ю. Пономаренко, Л. Прокументов, П. Фріс, О. Шеслер);

3) діяння не становить суспільної небезпеки зараз (Г. Аванесов, О. Коробєєв, В. Кудрявцев, Л. Левицька, Л. Прокументов, П. Фріс, О. Шеслер);

4) недоцільність кримінально-правової заборони (Г. Аванесов, Б. Грек, О. Коробєєв, Л. Левицька, П. Фріс, О. Шеслер).

Отже, всі дослідники вказують на те, що діяння переводиться в категорію незлочинних, та підтримують думку про скасування кримінальної відповідальності за вчинене діяння. Позитивно, що більшість з них визнають, що це стається тому, що діяння не становить суспільної небезпеки зараз. Крім того, цікаво, що окремі науковці, натякаючи на кримінально-правову політику держави, звертають увагу на недоцільність кримінально-правової заборони.

Таким чином, узагальнивши всі визначення поняття «декриміналізація», які є в юридичній доктрині, на нашу думку, декриміналізацію можна визначити як процес встановлення втрати необхідності, допустимості й (або) доцільності кримінальної відповідальності за будь-яке діяння (дію або бездіяльність), що перестало мати достатній рівень суспільної небезпеки, і виключення подібного діяння з категорії кримінально караних (злочинних).

Список використаних джерел

1. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 3–13.
2. Ситько О., Шаповаленко Н. Словник юридичних термінів іншомовного походження. Одеса, 2013. С. 11. URL: http://oduv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/slovnuk_jur_term.pdf.
3. Матвійчук В. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (проблеми законодавства, теорії та практики) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 511 с.
4. Кудрявцев В., Эминов В. Криминология и проблемы декриминализации. *Журнал российского права*. 2005. № 4 (100). С. 103–107.
5. Кузнецов А. Криминализация – декриминализация, пенализация – депенализация как содержание уголовной политики. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2017. № 1 (35). С. 16–18.
6. Полный курс уголовного права. В 5 т. / под ред. А. Коробеева. Т. 1: Преступление и наказание. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2008. 1133 с.

7. Российское уголовное право. Общая и Особенная части : учебник в 3 т. / под ред. Н. Лопашенко. 2-е изд., испр. и доп. Т. 1: Общая часть. Москва : Юрлитинформ, 2014. 720 с.
8. Наумов А. Российское уголовное право : курс лекций в 2 т. Т. 1: Общая часть. Москва : Юридическая литература, 2004. 496 с.
9. Пономаренко Ю. Способи декриміналізації злочинів. *Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності* : тези доповідей та наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених, м. Харків, 20–21 грудня 2001 р. Харків : Національна юридична академія України, 2002. С. 118–121.
10. Фріс П. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28.
11. Митрофанов А. Основні напрями кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 187 с.
12. Кос О. Напрями кримінально-правової політики у боротьбі зі злочинністю. *Право і суспільство*. 2009. № 4. С. 98–100.
13. Павлик Л. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності з індивідуалізацією, криміналізацією та пеналізацією. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. № 2. С. 316–326.
14. Митюкова Ю. Декриміналізація преступлений: теоретический и практический аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2020. 27 с.
15. Шеслер А. Криміналізація і декриміналізація як напрямлення правотворческой политики. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 2 (46). С. 136–141.
16. Аванесов Г. Криминология : учебник. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 576 с.
17. Злобин Г., Келина С. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний. *Проблемы правосудия и уголовного права*. Москва : Издательство ИГиП АН СССР, 1978. С. 102–119.
18. Левицька Л. Якість кримінального закону України як показник ефективності кодифікації законодавства. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 31–40.
19. Прокументов Л., Шеслер А. Криминология. Общая часть : учебник. Томск : ООО «ДиВо», 2007. 230 с.
20. Грек Б. Декриміналізація діянь як один із видів гуманізації кримінальної відповідальності: сутність та підстави. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 90–95.
21. Густова Э. Криміналізація і пеналізація деянь як форми реалізації уголовной политики. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2014. № 1. С. 224–228.
22. Тимофеева Л. Криміналізація і декриміналізація як проявление реализации принципа гуманизма в уголовном праве Украины. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*. Івано-Франківськ, 2014. С. 176–180. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5231/Kriminalizacija%20i%20dekriminalizacija%20kak%20projavlenie%20realizacii%20principa%20gumanizma.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
23. Веселов Е. Граница преступного и неприступного. *Уголовное право*. 2004. № 3. С. 12–14.

Пустова Н. О. Поняття та сутність декриміналізації

Дослідження присвячене розкриттю поняття декриміналізації та її сутності. У науковій статті сформульовано інтегративне визначення поняття «декриміналізація». Розкрито, що правові поняття у правовій науці та практиці поділяють на дві групи: «доктринальні» та «легальні». Вказано, що декриміналізація є результатом пізнавальної діяльності науковців та не має нормативного визначення. Проаналізовано як вітчизняну, так і зарубіжну юридичну доктрину, де декриміналізація виступає однією з основних тем для досліджень. Підтверджено, що це поняття неодноразово було предметом наукових дискусій, однак наразі не існує єдиного визначення декриміналізації.

Аргументовано висновок про те, що внаслідок декриміналізації з кримінального закону вилучається кримінально-правова норма, в якій було закріплено певне суспільно небезпечне діяння як злочин. Наголошено на тому, що отождоження декриміналізації з поняттями «депеналізація» та «гуманізація» не є коректним. Обґрунтовано, що декриміналізація не охоплює випадки звільнення особи, яка скоїла формально злочинне діяння, від кримінальної відповідальності, зокрема шляхом визнання діяння незлочинним. З'ясовано, що до таких випадків належать: застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, обставин, що виключають злочинність діяння, правила про малозначність діяння. Вказано, що декриміналізація є одним із найдієвіших методів кримінально-правової політики, також серед усіх підходів до визначення цього поняття автор виокремлює таке: процес визнання злочинного діяння незлочинним, що завершується виключенням норми, яка передбачає відповідальність за вчинене діяння, з чинного закону про кримінальну відповідальність. Зроблено висновок, що декриміналізація – це процес встановлення втрати необхідності, допустимості й (або) доцільності кримінальної відповідальності за будь-яке діяння (дію або бездіяльність), що перестало мати достатній рівень суспільної небезпеки, і виключення подібного діяння з категорії кримінально караних (злочинних).

Ключові слова: кримінально-правова політика, декриміналізація, суспільна небезпека, діяння, злочин, кримінальна відповідальність.

Пустовая Н. О. Понятие и сущность декриминализации

Исследование посвящено раскрытию понятия декриминализации и ее сущности. В научной статье сформулировано раскрывающее интегративное определение понятия «декриминализация». Рассмотрено, что правовые понятия в правовой науке и практике делятся на две группы: доктринальные и легальные. Указано, что декриминализация является результатом познавательной деятельности ученых и не имеет нормативного определения. Проанализирована как отечественная, так и зарубежная юридическая доктрина, где декриминализация выступает одной из основных тем для исследований. Подтверждено, что это понятие неоднократно было предметом научных дискуссий, однако на сегодняшний день не существует единого определения этого понятия. Аргументирован вывод о том, что в результате декриминализации из уголовного закона исключается уголовно-правовая норма, в которой было закреплено определенное общественно опасное деяние как преступление. Отмечено, что отождествление декриминализации с понятиями «депеналізація» и «гуманізація» не является корректным. Обосновано, что декриминализация не охватывает случаи освобождения лица, совершившего формально преступное деяние, от уголовной ответственности, в частности путем признания деяния непроступным. Выяснено, что к таким случаям относятся: применение институтов освобождения от уголовной ответственности и наказания, обстоятельств, исключающих преступность деяния, правила о малозначительности деяния. Указано, что декриминализация является одним из самых действенных методов уголовно-правовой политики, среди всех подходов к определению этого понятия автор выделяет следующее: процесс признания преступного деяния непроступным, что завершается исключением нормы, предусматривающей ответственность за совершенное деяние, из действующего закона об уголовной ответственности. Сделан вывод, что декриминализация – это процесс установления утраты необходимости, допустимости и (или) целесообразности уголовной ответственности за любое деяние (действие или бездействие), переставшее иметь достаточный уровень общественной опасности, и исключение подобного деяния из уголовно наказуемых (преступных).

Ключевые слова: уголовно-правовая политика, декриминализация, общественная опасность, деяние, преступление, уголовная ответственность.

Pustova N. The concept and essence of decriminalization

The paper deals with the study of the concept of decriminalization and its essence. An integrative definition of the concept of decriminalization is formulated in the article. It is considered that legal concepts in legal science and practice are divided into two groups: “doctrinal” and “legal”. It is stated that decriminalization is the result of cognitive activity of scientists and has no normative definition. Both domestic and foreign legal doctrine are analyzed, where decriminalization is one of the main topics for the research. It is confirmed that this concept has been repeatedly the subject of scientific discussions; however, today there is no single definition of this concept. The conclusion is argued that because of decriminalization, the criminal law norm, in which a certain socially dangerous act as a crime was enshrined, is removed from the criminal law norm. It is emphasized that the identification of decriminalization with other concepts such as “depenalization” and “humanization” is not correct. It is substantiated that decriminalization does not cover cases of release of a person who has committed a formally criminal act from criminal liability, in particular by recognizing the act as non-criminal. It is found out that such cases include the use of institutions of exemption from criminal liability and punishment, circumstances excluding the criminality of an act, the rules of insignificance of the act of crime. It is stated that decriminalization is one of the most effective methods of criminal law policy, and among all approaches to defining this concept the author singles out the following: the process of recognizing a criminal act as non-criminal, which ends with the exclusion of the norm providing for liability for the act from the current law on criminal liability. It is concluded that decriminalization is a process of establishing the loss of necessity, admissibility and (or) expediency of criminal liability for any act (action or omission) that has ceased to have a sufficient level of public danger, and the exclusion of such act from the category of criminal law.

Key words: criminal law policy, decriminalization, public danger, actions, crime, criminal liability.

